

Любоў ці патрабавальнасць?

В.У. Чэчат,
кандыдат педагогіч-
ных навук

Пастаноўка праблемы

У выхаванні дзяцей заўсёды востра стаіць пытанне аб тым, што павінна быць на першым месцы — дабрывя, любоўці строгасць, патрабавальнасць. Ад вырашэння гэтага, на першы погляд, сямейнага пытання залежыць вырашэнне многіх праблем грамадства.

Калі бацькі выхоўваюць дзяцей толькі дабрывёй, прычым пастаянна патураюць усім іх патрэбам, запытам, капрызам, тады ў сям'і, а значыць і ў грамадстве, абавязкова з'явіцца людзі, якім будучы характэрны такія якасці, як пакорлівасць, бязволле, а таксама ўсёдазволенасць, непавага да іншых людзей, любаванне сваёй персонай, адкрыты, схаваны ці вытанчаны эгаізм. Уявім адваротнае: бацькі выхоўваюць дзяцей толькі строгасцю, пастаянна патрабуюць нешта выконваць, кантралююць кожны іх крок, пры гэтым праяўляюць незадаволенасць і падазронасць. Тады ў сям'і, а значыць і ў грамадстве, з'явіцца людзі, якім стануць характэрны крывадушнасць, падазронасць, грубасць, агрэсіўнасць, недысцыплінаванасць, ілжывасць, жорсткасць і да т.п.

Дзе ж знаходзіцца правільны адказ на пастаўленае пытанне? Большасць айчынных і замежных вучоных, педагогаў, бацькоў адказваюць на яго так: "У выхаванні дзяцей неабходны адначасова і любоў і патрабавальнасць, іх арганічная ўзаема сувязь і ўзаемадзеянне". Такі адказ пацвярджае і народная мудрасць: "Любі дзіця так, каб любві не ведала", "Любі дзіця, як душу, і калаці, як грушу", "Калі маці сына

песціць, пятлю на шыю гатуе", "Дай дзецям волю, то сам улезеш у няволю".

Для чаго ж дзецям патрэбна бацькоўская любоў

Часта можна пачуць, што дзецям заўсёды патрэбна бацькоўская, асабліва мацярынская, любоў, іх паўсядзённая добразычлівасць, іх пяшчота і ласка, клопат, дапамога. Для чаго ж яны патрэбны? Магчыма, іх можна нечым замяніць?

...У Францыі былі створаны ўзорныя яслі з найстражэйшым выкананнем правіл гігіены. У іх змяшчалі дзяцей з бедных сямей. Спецыялісты лічылі, што ў гэтых яслях у стэрыльных умовах дзеці будуць паўнацэнна развівацца, расці здаровымі. Аднак вынікі атрымаліся самыя нечаканыя: дзеці горш развіваліся, здароўе іх не паляпшалася. Чаго ж не хапала ў гэтых узорных яслях?

Адказ адназначны: "Дзецям не хапала таго, што яны атрымліваюць у сям'і, — бацькоўскай любві". Нават дарослы чалавек без любві бывае сумным, неактыўным, незадаволеным. Дзіця ж без мацярынскай любві, асабліва ва ўзросце ад 4 да 15 месяцаў, сур'ёзна хварэе. Калі ў гэтым узросце дзіця не атрымае неабходнай мацярынскай любві, то пазней, ужо ў школьныя гады, яно можа стаць

абыякавым да іншых, агрэсіўным, жорсткім.

...Вось які прыклад прыводзіць французскі спецыяліст па выхаванні дзяцей Лоранс Пэрну ў кнізе “Маленькі свет вашага дзіцяці”. Адна маладая жанчына мела двух дачок і вельмі хацела нарадзіць сына. Аднак у яе нарадзілася трэцяя дачка. Жанчына была расчаравана. Яна забяспечыла малодшую дачку ўсім неабходным, але не любіла яе. Дзяўчынка ўжо ў раннія гады адчувала сябе няшчаснай, што адбілася на яе развіцці. Зусім маленькай яна не бачыла ўсмешкі маці, не адчувала яе пяшчотных рук, калі вучылася хадзіць; не чула яе ласкавага голасу, калі вымаўляла першыя словы. У выніку ўсё ў яе было запаленым: і ўсмешка, і хадзьба, і мова...

Для дзіцяці дашкольнага ўзросту любоў і ласка маці, бацькі, станоўчае эмацыянальнае адчуванне ў сям’і — самая вялікая каштоўнасць. Для яго ўсё гэта больш важна, чым матэрыяльны дастатак ці моднае адзенне. Для дзіцяці большае значэнне маюць пяшчотная бацькоўская любоў, ласкавыя ўзаемаадносіны.

Паназірайце за сваімі дзецьмі і вы заўважыце, як яны, асабліва ў дашкольным і малодшым школьным узросце, часта дапытваюцца, ці любіце вы іх. Для чаго гэта ім патрэбна? Для таго каб адчуць абароненасць, упэўненасць, надзейнасць свайго становішча ў сямейным мікракалектыве, наогул у жыцці. Калі дзеці адчуваюць любоў, ласку, клопат, то ў іх праходзіць пачуццё страху, знімаюцца трывожнасць, неспакой, знікае няўпэўненасць у дзеяннях і ўчынках.

Значнасць любові для дзяцей ранняга ўзросту

У першыя месяцы жыцця дзіцяці, калі ў яго фармуюцца самыя неабходныя жыццёвыя навыкі, маці не павінна пакідаць яго, разлучацца з ім на доўгі час. Але ў жыцці бываюць і разлука. Вучоныя (Л. Пэрну і інш.) выдзяляюць 3 іх стадыі.

Першая стадыя. Разлука працягваецца ад 8 да 15 дзён. У гэты час адны дзеці могуць “замкнуцца”, стаць ціхімі, маўклівымі, абыякавымі, іншыя пачынаюць плакаць, крычаць, капрызнічаць. У час кармлення, пераагрэвання, купання яны працягваюць смутак, трывогу. У дні разлукі з маці дзіця губляе апетыт і сон. Са зваротам любячай

маці дзіця хутка прыходзіць у нармальны стан.

Другая стадыя. Разлука працягваецца некалькі тыдняў. У гэты перыяд у дзіцяці могуць з’явіцца расстройствы страўніка, ірвота, агульнае недамаганне. Маці вяртаецца, і дзіця праз некалькі дзён прыходзіць у норму. Але ў яго паводзінах застаюцца неспакой, трывожнасць, калі маці адсутнічае. Пасля перажытай разлукай (сапраўднай драмы) дзіця пачынае плакаць нават тады, калі маці апранае паліто, каб кудысьці выйсці.

Трэцяя стадыя. Разлука працягваецца больш за 4 месяцы. Такая працяглая разлука з маці мае для дзіцяці сур’ёзныя, часам непапраўныя, вынікі, пасля чаго яно будзе мучыцца ўсё жыццё. У яго з’явіцца нервонасць, падазронасць і да т.п. Падобныя рысы, як сведчаць назіранні, прысутнічаюць у тых дзяцей, якія доўгі час былі пазбаўлены мацярынскай любові, пакінуты маці ці выхоўваліся бессардэчнымі людзьмі.

Практычныя парады маці

1. Не расставайцеся з дзіцем ранняга ўзросту на тэрмін, большы за два тыдні. А калі вам усё ж трэба адлучыцца, пакідайце малога з тымі, хто яго любіць, — бабуляй, сястрой ці з любым іншым чалавекам. Прычым аддавайце перавагу не таму, хто мае навык абыходжання з дзіцем, але абыякавы да яго, а таму, хто, хаця і не ўмее добра абыходзіцца з малым, але чыстасардэчна любіць яго.

2. Пры вяртанні да дзіцяці не перажывайце, калі яно будзе разгубленым, расстроеным, не падыдзе да вас. За перыяд, калі вы адсутнічалі, яно прывыкла да іншага чалавека, з якім яму было добра. Не спяшайцеся за адзін дзень вярнуць да сябе прывязанасць. Неабходны 2—3 тыдні, пакуль малое зноў прывыкне да вас.

3. Калі вы заўважылі, што ў дзіцяці з’явіліся дрэнныя звычкі, не спяшайцеся адразу выпраўляць іх. Жыццё малога не выносіць рэзкіх пераменаў.

4. Калі вы працуеце, пакідайце дзіця на кагосьці з родных, блізкіх, няньку.

5. Калі вы аддаеце малога ў яслі, яму трэба дапамагчы прывыкнуць да новага рэжыму. Прывыканне будзе паспяхова, калі сёстры і няні праявяць цеплыню, увагу, пяшчотнасць.

Значнасць любві для падлеткаў, юнакоў і дзяўчат

У падлеткаў, юнакоў, дзяўчат бацькоўскія любой і ласка таксама застаюцца на першым месцы. Калі іх у сям'і няма ці не хапае, дзеці адстаюць у інтэлектуальным і эмацыянальным развіцці. Напрыклад, калі ў дзіцяці няма сям'і (яно выхоўваецца ў дзіцячым доме, школе-інтэрнаце, доме дзіцяці), то адставанне ў развіцці вельмі адчувальнае. Прычым, калі інтэлектуальнае развіццё такога дзіцяці можна неяк кампенсаваць, то эмацыянальнае — ніколі. Усё далейшае жыццё гэтае дзіця, затым дарослы чалавек будзе эмацыянальна "таўстаскурый", не зможа разумець іншых людзей, спачуваць і суперажываць ім, па-сапраўднаму любіць уласных дзяцей.

Практычныя парады бацькам і маці

Звычайна бацькі выказваюць любой да дзяцей з дапамогай слоў (вербальна) ці жэстаў, поглядаў, мімікай, пантамімікай (невэрбальна). Да дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту (ад аднаго да 10—11 гадоў) бацька і маці часам звяртаюцца са словамі і выразамі: "Коцік мой", "Зайчык", "Ластаўка мая", "Ненаглядны мой", "Залаты(ая)", "Дарагі(ая)", "Любімы(ая)", "Ты мая самая любімая", "Ты мой самы лепшы ў свеце" і да т.п. У залежнасці ад стылю сямейных адносін, традыцый і канкрэтных сітуацый бацькі могуць так звяртацца таксама да падлеткаў, старшакласнікаў. Аднак часцей гучаць іншыя: "Ты ў мяне разумніца", "Ты мая апора", "Ты мой памочнік", "Ты мая дарагая гаспадыня", "Малайчына", "Ты мой рыцар", "Ты мой будучы кармілец" і да т.п.

Невербальна сваю любой і клопат бацькі выказваюць самымі рознымі спосабамі і сродкамі. Сярод іх найбольш распаўсюджаны наступныя (паводле парад амерыканскага псіхолога Джэймса Добсана і псіхатэрапеўта Роса Кэмпбела):

1. **Кантакт вачэй.** Адкрыты, добразачлівы погляд на дзіця любога ўзросту з'яўляецца важным не толькі для ўстанаўлення камунікатыўнага ўзаемадзеяння з ім. Добразачлівы бацькоўскі погляд вельмі каштоўны для задавальнення эмацыянальных патрэб сына ці дачкі, для эмацыянальнай настроенасці, для зняцця няўпэненасці, страху, напружанасці,

стрэсу. Пры гэтым бывае, што маці бацька дапускаюць сур'ёзную памылку, калі ў якасці пакарання спецыяльна (наўмысна) пазбягаюць глядзець у вочы сыну ці дачцы.

2. **Фізічны кантакт.** Малое дзіця бацькі песцяць, гладзяць па галоўцы, носяць на руках, цалуюць, прыціскаюць да грудзей, садзяць на калені. Маці ў адносінах да дачкі-дашкольніцы дакранаецца да кісцей рук, кончыкаў пальцаў, абдымае яе, гладзіць спінку, цалуе, кладзе сваю руку на ручку дзіцяці. Бацька ў адносінах да сына-дашкольніка кладзе руку на калені, на плечы, гладзіць, абдымае моцна, прыцягвае да сябе, цалуе.

Падлетка і старшакласніка па-сяброўску абдымаюць за плечы, гладзяць па галаве, валасах, ляпаюць па плячах, жартаўліва штурхаюцца, па-мужчынскі дужаюцца, спрабуюць сілу ў руках, удзячна паціскаюць руку і да т.п.

Фізічнае праўленне любві з'яўляецца рашаючым у развіцці хлопчыкаў да 7—8 гадоў. Заўважана, што дзяўчынкі ва ўзросце да аднаго года атрымліваюць ад бацькоў у 5 разоў больш фізічнай ласкі, чым хлопчыкі. Гэта адна з прычын таго, што з хлопчыкамі ўзнікае больш складанасцей у паводзінах, чым з дзяўчынкамі.

Падлеткі ў 11—15 гадоў усё менш схільны цярэць абдымкі і пацалункі бацькоў. І тым не менш патрэба ў любві і суперажыванні з'яўляецца ў іх пастаянна, асабліва калі яны фізічна ці эмацыянальна траўмаваны (стомлены, хварэюць, перажываюць гора, адчуваюць цяжкасці ў вучобе, працы, адносінах з акружаючымі, страх і да т.п.).

Нават пасля пакарання сына ці дачкі, асабліва калі ім 2—4, 5—10 гадоў, бацька і маці абавязкова выказваюць ім сваю бацькоўскую любой (падыходзяць да іх, ласкава глядзяць у вочы, гладзяць па галаве, руках, плячах).

3. **Пільная ўвага.** Гэта значыць, што бацькі ў пэўнай сітуацыі сканцэнтруююць на дзеях усю ўвагу, не адцягваюць яе ні на каго іншага. Мэта пільнай увагі — даць дзіцяці магчымасць адчуць, што яно для бацькі і маці самы важны чалавек на свеце, па-свойму адзіны, непаўторны. Як забяспечыць дзіцяці такую ўвагу? Трэба заўсёды знаходзіць магчымасць, каб застацца з дзіцем сам-на-сам у доме (кватэры), на дачы, у лесе, на рацэ, у паходзе, у час паездкаў да бабулі (дзядулі) у вёску і г.д.

Якія правілы трэба памятаць пры выказванні любові да дзяцей

1. Праяўляйце ў адносінах да дзяцей як мага часцей любоў, увагу, дабрыню. Ужо немаўлятка зараджаецца эмацыянальным станам маці. Яго самаадчуванне вызначаецца яе самаадчуваннем: спакойная маці — не хвалюецца дзіця, трывожная маці — трывожыцца дзіця. Адмоўныя эмацыянальныя пережыванні, па даследаваннях вучоных, прыводзяць да змена біяхімічным узроўні — парушаюцца фізіялагічныя механізмы функцыянавання нервовай сістэмы і асноўных унутраных органаў (дзіця дрэнна есць, неспакойна сябе паводзіць, у яго парушаецца рытм дыхання, паторгваюцца вусны, павекі, пальчыкі і да т.п.). Становіцца зразумелым, чаму для маці, асабліва маладой, так важна ўмець штодзённа праяўляць у адносінах да маленькага дзіцяці любоў, клопат, пшчоту, ласку.

2. Пры выказванні да дзіцяці любові і клопату ўзбагачайце і развівайце яго ў сумесных узаемаадносінах і дзейнасці. Трэба не проста любіць дзіця, “пасці” яго цэлы дзень. Дзіцяці важна, як з ім гутараць, арганізуюць гульні. З мэтай паўнацэннага развіцця дзіцяці бацькі займаюцца з ім рознымі відамі хатняй працы — шыюць, вяжуць, пішучь, чытаюць, малююць, майструюць, вырабляюць цацкі, а таксама катаюцца на лыжах, каньках, санках, гуляюць у розныя спартыўныя гульні, наладжваюць сямейныя святы.

3. Пры праяўленні любові і ласкі да дзяцей не саромейцеся выказваць іх у адносінах адзін да аднаго. У практыцы сямейных адносін заўважана, што звычайна маленькі сын 3—5 гадоў выказвае рамантычную любоў да маці, а дзівучынка — да бацькі. Пры гэтым бывае, што яны наладжваюць сцэны рэўнасці, жадаюць “ажаніцца” на матулі ці “выйсці замуж” за бацьку. Бацькам не трэба баяцца гэтых дзіцячых пачуццяў, бо яны хутка праходзяць. Бывае, што бацька ці маці пры сцэнах рэўнасці губляюцца, спрабуюць дагадзіць дзіцяці, менш увагі ўдзяляюць адзін аднаму, робяць выгляд, што яны наогул адзін аднаму абьякавыя. Гэта вялікая памылка. Бацькі не павінны саромецца паказваць у адносінах адзін да аднаго любові, ласкі, пшчотнасці, увагі, клопату. Тады і дзеці будуць прывыкаць

да такіх адносін і праявляць іх пазней у сваіх сем’ях.

Калі і як лепш прад’яўляць да дзяцей патрабавальнасць

Практыка сямейнага выхавання адзначае, што нярэдка сустракаюцца вельмі цяжкія дзеці ўжо ў раннім узросце. Гэта свайго роду маленькія патрабавальныя тыраны ў адносінах да маці і іншых членаў сям’і (плач уначы, пастаянныя раздражняльныя крыкі, уладарная патрабавальнасць у той момант, калі ім хочацца есці, і інш.). Любячыя маці губляюць сон і спакой ад такіх маленькіх тыранаў. А калі яны падрастаюць і становяцца дашкольнікамі і падлеткамі, маці губляюць здароўе, работу. Менавіта таму вучоныя і бацькі цвёрда ўпэўнены, што да дзяцей трэба як мага раней прад’яўляць патрабаванні дысцыпліны і паслушэнства.

Ад нараджэння да 8 месяцаў дзіця часцей адчувае патрэбу ў падтрымцы, дапамозе, любові, мацярынскай цеплыні. Маці, бацька, іншыя члены сям’і стараюцца ўсё гэта даць малому, што натуральна і разумна. Але ўжо на 6—7-ым месяцы жыцця некаторыя малыя не даюць спакою дамашнім, пускаюць у ход “хітрыя” сродкі — плачуць, крычаць, пагражальна тузаюць рукамі, нагамі, усім целам, каб прымусіць дарослых выконваць іх капрызы. Вопытныя маці правільна робяць, калі не даюць магчымасці маленькім тыранам узяць над імі верх, своечасова спыняюць іх дыктатарскія замашкі, якія пачынаюць развівацца.

Ад 8 да 15 месяцаў многія дзеці робяць спробу ўстанавіць сваю ўладу над бацькамі. Яны ігнаруюць патрабаванні дарослых, бяруць розныя прадметы і рэчы, лезуць усюды, дзе толькі можна. Каб прывучыць такіх дзяцей да парадку і паслухмянасці, трэба праяўляць спакой, цярдлівасць, настойлівасць, не ўжываць грубасці, жорсткасці, фізічных пакаранняў. Дзейсным сродкам з’яўляецца пераклучэнне ці адцягванне ўвагі.

Ад 1,5 да 2 гадоў. Гэты ўзрост інакш называюць “першым падлеткавым узростам”, калі дзеці часцей не слухаюць бацькоў. Малыя псуецца у доме рэчы, цягнуць у рот розныя прадметы, усё б’юць, разліваюць, рассыпаюць, размалёўваюць. Тактыка бацькоў тут павінна быць наступнай. Разам з дзецьмі гуляйце ў цацкі, разглядайце і бярыце ў рукі бяспечныя рэчы і

прадметы. Хавайце рэчы, якія б'юцца, і прадметы, якія рэжуцца. Прывучайце да выканання патрабавання “Не чапай!” (запалкі, электрапрыборы, рэзаткі, тэлевізар, магнітафон і інш.). Калі дзіця “наўмысна” не выконвае вашы патрабаванні, лепш адцягнуць яго ўвагу, паглядзіць і супакоіць, на некаторы час пасадыць на канапу, у крэсла і да т.п.

Ад 5 да 10 гадоў. Каб прывучыць дзіця гэтага ўзросту да парадку, дысцыпліны і паслухмянасці, бацькі павінны ясна акрэсліць тыя асноўныя палажэнні, якімі яны будуць кіравацца ў сям'і. 1) Дзецям трэба ведаць, якія паводзіны з'яўляюцца дапушчальнымі, а якія — недапушчальнымі. 2) Калі дзеці выказваюць адкрытую непаслухмянасць (непакорнасць), то бацькі павінны дзейнічаць рашуча і непрымірыма, каб абавязкова атрымаць перамогу. 3) Пасля атрымання перамогі трэба супакоіць дзіця, даць яму адчуць, што яго па-ранейшаму любяць. 4) Бацькі павінны ведаць, у якім выпадку дзеці праяўляюць свядомае непаслушэнства, а ў якім — проста дзіцячую безадказнасць.

Акрамя гэтых асноўных палажэнняў, пры прад'яўленні патрабаванняў бацькам патрэбна выконваць шэраг правілаў.

1. Не змешвайце патрабаванне з надакучлівай апекай, з пастаянным прыставаннем да дзіцяці (“Нельга!”, “Не крычы!”, “Не бегай!”, “Не круціся!”, “Упадзеш!” і да т.п.).

2. Пры забароне пэўных дзеянняў усё ж давайце дзіцяці магчымасць часцей “памыляцца”, каб яно само зразумела, што “добра”, а што — “дрэнна”.

3. Пры забароне якіх-небудзь учынкаў пазбягайце незразумелых для дзіцяці зваротаў: “Не рабі дрэнна!”, “Не будзь брыдкім хлопчыкам!”, “Не сябруй з дрэннай дзяўчынкай!” і да т.п.

4. Растлумачце прычыну забароны. Напрыклад, нельга гуляць з мячом у кватэры, бо можна нешта разбіць, сапсаваць, запэчкаць.

5. Патрабаванне “афармляйце” ў зямальную гульнявую форму (дапамажы бабулі, бацькам: вухтэем разам з бабуляй пірагі да сямейнага свята, чысцім палубу-падлогу, каб на ёй распачынаць спартыўную гульню).

Ад 11 да 15 гадоў. Падлеткавы ўзрост — перыяд самага актыўнага непаслушэнства ў жыцці чалавека. Але ёсць пад-

леткі, якія ўваходзяць у свой “цяжкі” ўзрост зусім “лёгкімі”, паслухмянымі, разважлівымі. У гэтым вялікая заслуга бацькоў, якія змаглі прывучыць дзіця да дысцыпліны, парадку, самакантролю, адказнасці. І ўсё ж вялікая колькасць падлеткаў непаслухмяныя, недысцыплінаваныя і безадказныя. Бацькі адчуваюць цяжкасці ў адносінах з імі, уступаюць у канфлікты, не могуць дабіцца павагі да сябе сына ці дачкі. Усё гэта адбываецца таму, што бацькі парушаюць традыцыйныя правілы, якія трэба выконваць, калі патрабуеш ад падлеткаў дысцыпліны і паслухмянасці. Вось найважнейшыя з іх:

1. Калі патрабуецца, не зневажайце асобу падлетка. У любы час і ў любой сітуацыі, калі патрабуецца ад яго нешта выканаць, нельга зневажаць ці абражаць словамі тыпу: “Большай дурацці ты не змог зрабіць?”, “Не зразумела, што ў цябе на шыі замест галавы”, “Ты толькі і ведаеш, што кажаш розныя гадасці!” і да т.п.

2. Калі патрабуецца, не дамагайцеся неадкладнага выканання якіх-небудзь дзеянняў. Самая пашыраная памылка нявольных бацькоў, асабліва маладых, заключаецца ў тым, што яны хочучь, каб дзеці тут жа выконвалі іх патрабаванні: “Кідай гульню, апранайся!”, “Заканчвай падрыхтоўку ўрокаў, збірайся!”, “Перастань чытаць, ідзі вячэраць!”. Вопытныя бацькі ў дадзеным выпадку патрабуюць ненадакучліва: “Заканчвай гульню, праз 10 хвілін выходзім з дому”, “Заканчыш падрыхтоўку ўрокаў, пачынай збірацца, мы цябе пачакаем”, “Вячэра будзе праз паўгадзіны”.

3. Калі патрабуецца, будзьце паслядоўнымі. Калі ў сям'і патрабуецца выкананне ўрокаў кожны дзень з 15 да 17 гадзін, то пры любых абставінах гэтае патрабаванне павінна ажыццяўляцца ўсімі членамі сям'і (дзядуляй, бабуляй, бацькам, маці і інш.). Бязладнасць у патрабаваннях (“Зрабі зараз!”, “Зробіш пазней!”, “Кідай урокі, бязы ў магазін!”) прыводзіць да неабавязковасці ў дзеяннях і ўчынках і замацоўвае адмоўныя рысы характару ў падлеткаў.

4. Калі патрабуецца, улічвайце ўзрост падлетка. Бывае, што ад яго патрабуюць зрабіць такую справу, як ад маленькага. Ці, наадварот, ставяць такую задачу, якую не зможа вырашыць нават дарослы чалавек.

5. Калі патрабуеце, не выкарыстоўвайце стандартных слоў. Бывае, што бацькі пастаянна патрабуюць выканання дзеянняў аднымі і тымі ж стандартнымі словамі і выразамі. У той жа час можна прад'яўляць бацькоўскія патрабаванні ў самым розным выглядзе: з дапамогай ўзору ("паглядзі, як гэта зрабіў дзядуля"); пажадання ("усе ў сям'і хочучь бачыць цябе больш чулым у адносінах да нас"); парады ("раю табе прачытаць вось гэты гістарычны раман"); просьбы ("увесь гэты дзень ты мне дапаможаш працаваць па доме); напаміну ("у выпадку паспяховага заканчэння навучальнага года цябе чакае незвычайная паездка"); аказання даверу ("два дні мы будзем адсутнічаць, ты застанешся ў доме за старэйшага"); даручэння ("паспрабуй на працягу тыдня выканаць даручаную бацькам работу"); папярэджання ("ты занадта захапіўся футболам, таму знізіў паспяховасць, калі не паправіш справы, прыйдзецца на нейкі час спыніць заняткі футболам"); загаду ("сёння выканай гэтую работу, бо ніхто з дарослых не зможа яе зрабіць"); пераклучэння ("давай лепей разам пагуляем" — у сітуацыі, калі падлетак некалькі гадзін глядзіць тэлеперадачы); імправізацыі ("не трэба нічога мне гаварыць, я ўжо і так усё ведаю, бачу па вачах" — г.зн., калі бацька і маці ў любы час і ў любой сітуацыі патрабуюць ад падлетка неабходных станоўчых учынкаў і паводзін).

Ва ўзросце ад 16 да 17 гадоў тактыка патрабаванняў значна адрозніваецца ад патрабаванняў да падлеткаў. Юнакі і дзяўчаты становяцца дарослымі людзьмі, больш крытычна ставяцца да сябе, актыўна займаюцца самаадукацыяй і са-

мавыхаваннем. Аднак і ў гэтым узросце сын ці дачка не заўсёды правільна паводзяць сябе, могуць не выконваць абяцанняў, ашукваць бацькоў, прычыняць сям'і матэрыяльную страту, засвойваюць шкодныя прывычкі і да т.п.

Практыка паказвае, што неспрактыкаваныя бацькі прымяняюць памылковую тактыку: 1) не аналізуюць прычыны зробленых дзеяўчынкаў; 2) не спрабуюць падказаць ім шляхі выхаду з таго ці іншага становішча; 3) часта прымяняюць пакаранні (забараняюць, парушаюць адносіны, уступаюць у канфлікты); 4) праяўляюць агрэсіўнасць, жорсткасць, пагражаюць, абражаюць; 5) ажыццяўляюць адкрыты і надзвычай жорсткі кантроль. У сваю чаргу вопытныя бацькі выкарыстоўваюць правільную тактыку ў адносінах да дарослых дзяцей: 1) аналізуюць прычыны зробленых учынкаў; 2) шукаюць адпаведныя шляхі выйсця, каб паказаць сыну (дачце), якім чынам можна самастойна выправіць памылкі; 3) не прымяняюць ці зусім рэдка прымяняюць пакаранні; 4) у любых, нават самых складаных, сітуацыях, паказваюць вытрымку ва ўзаемінах з дзецьмі; 5) не дапускаюць адкрытага і бестактоўнага кантролю за паводзінамі сына (дачкі).

Такім чынам, як жа трэба выхоўваць дзяцей? Што павінна быць на першым месцы: дабрыня, любоў ці строгасць, патрабавальнасць? Безумоўна, толькі арганічная ўзаема сувязь любові і патрабавальнасці можа аказаць станоўчае ўздзеянне на выхаванне дзяцей.